

5^e Kleurhistorisch Platform 12-10-2006: Muurschilderingen

1. Bernice Crijns – inleiding

Bernice Crijns leidt namens RACM het nieuwe Kleurhistorische Platform in. Zij vestigt de aandacht op muurschilderingen in vooral kerkgebouwen en hoe hier in het verleden en in het heden werd en wordt omgegaan. Zij refereert ondermeer naar een onderzoek van Willem Haakma Wagenaar. Gegevens over restauraties in het verleden bevinden zich in het foto- en tekenarchief (het zogeheten FTA) van RACM. Dit archief bevat ondermeer zeer informatieve restauratiedagboeken en kalktekeningen van een groot aantal muurschilderingen in Nederlands bezit. De verslagen en tekeningen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het vaststellen van de restauratiegeschiedenis en de huidige conditie van de muurschildering. Latere restauratoren kunnen veel leren over gemaakte keuzes bij voorgaande restauraties en kunnen bij nieuwe restauraties hun werkwijze aanpassen aan deze eerder gemaakte beslissingen. Bernice benadrukt hoe belangrijk de verslaggeving in woord en beeld is voor de toekomst..

Het laatste punt dat Bernice Crijns behandelt, is het certificeren van restauratoren. Volgens RACM dienen restauratoren zich te specialiseren op één gebied omdat per discipline verschillende behandelmethodes worden vereist. Op het gebied van de opleiding van restauratoren vinden op het moment vele veranderingen plaats. Stichting Restauratie Atelier Limburg uit Maastricht gaat samenwerken met de Universiteit van Amsterdam en er wordt tevens een Vereniging van Restauratoren opgestart.

2. Willem Haakma Wagenaar – de restauratie van muurschilderingen

In de jaren 1970 vatten Willem Haakma Wagenaar en Prof. Dr. Van Asperen de Boer het plan op om een inventaris te maken van de bestaande kerken in de Betuwe en de daarin gesignaleerde muurschilderingen. Zij kwamen tot de conclusie dat met name de klimatologische conditie van de kerken te wensen overliet en dat dit de grootste zorg is bij het conserveren van muurschilderingen. Een van de kerken uit het onderzoek was de St. Maartenskerk uit Zaltbommel. Deze kerk en de muur- en gewelfschildering ervan was het onderwerp van de verdere lezing.

Willem Haakma Wagenaar leidde de restauratie van de muur- en gewelfschilderingen in Zaltbommel. Het vijftiende-eeuwse koor had bij de start van de restauratie negentiende-eeuwse gewelfschilderingen. Deze gewelfschilderingen bleken overschilderingen te bevatten, die vervolgens werden verwijderd. Er werden verschillende schilderingen blootgelegd en gerestaureerd. Uit oude vermeldingen wist Haakma Wagenaar dat er zich onder de witte pleisterlaag op de muur een voorstelling van *Het Laatste Oordeel* bevond.

Door middel van lettercodes is in de huidige gewelven aangegeven welke partijen wel en niet origineel zijn. Er zijn letters 'C' bij een 'copie' aangebracht. Deze kopieën zijn door middel van foto's met schaal 1 op 1 en het gebruik van een calqueer/ doordrukkarton aangebracht. Daar waar gehele zones verloren zijn gegaan en er geen mogelijkheid was om een bepaald deel exact te kopiëren, werd een reconstructie gemaakt. Bij deze delen werd de letter 'R' geplaatst voor 'reconstructie' (hierbij werd geen gebruik gemaakt van een

karton). Bij originele partijen is (uiteraard) geen letter geplaatst. Haakma Wagenaar heeft door middel van zeer gedetailleerde tekeningen de nul-situaties vastgelegd.

3. Angelique Friedrichs - retoucheren van muurschilderingen: ingrijpend voor de beeldvorming

Oude middeleeuwse muurschilderingen zijn over het algemeen zeer slecht bewaard gebleven. De esthetische behandeling ervan kan daarom problematisch zijn. Veel schilderingen zijn in de loop der tijd overschilderd en vaak zien we dat de verflagen zijn gaan poederen. Wanneer de overschilderingen van zo'n verflaag worden verwijderd blijft de poederige verflaag deels op de overschildering achter. Wat er dan nog rest is slechts een vage afdruk van de oude voorstelling; de kleurintensiteit en fijne details zijn verdwenen.

Deze fragmentarische staat nodigt restauratoren vaak uit tot een vergaande esthetische behandeling.

In de loop der tijd zijn verschillende methoden voor het retoucheren van fragmentarisch behouden schilderingen toegepast. In de jaren '50 van de 20^e eeuw ontstond in Italië een radicale, puristische zgn. archeologische visie op restauratie. Hierbij werd het kunstwerk primair als een historisch document gezien en iedere ingreep en toevoeging van een restaurator als een vervalsing. Alle toevoegingen van voorgaande restauraties werden weggehaald en alleen het invullen van lacunes met een neutrale toon aanvaardbaar geacht. Dit zou de mogelijkheid bieden om het kunstwerk objectief te presenteren.

Deze visie houdt echter geen rekening met de esthetische aspecten van kunstwerken. Als een soort reactie op deze puristische opvatting van restaureren ontwikkelde Cesare Brandi een methode die zowel rekening hield met de historische waarde van kunstwerken als met de esthetische aspecten. Zijn methode bestaat uit het invullen van reconstrueerbare ontbrekende delen met verticale streepjes: de zgn. 'trattegio-techniek'. Het idee hierbij is dat je van een afstand een esthetische eenheid verkrijgt en de ruimtelijke illusie van een voorstelling weer zoveel mogelijk zichtbaar maakt, terwijl je van dichtbij precies kunt zien welke delen gereconstrueerd zijn.

Vele muurschilderingen in Nederland zijn sedert de jaren '60 van de vorige eeuw op deze wijze esthetisch behandeld. Vaak is dit op een terughoudende goed overwogen manier gebeurd, maar nog vaker verdween de met veel flair geschilderde historische schildering achter een houterige 'streepjessluier'. Een veel voorkomende fout is dat tratteggio wordt aangebracht óver het origineel en globale vormen in grote vlakken met vele streepjes worden aangevuld. Het is met deze methode verleidelijk om ver te gaan met de esthetische behandeling, je hebt immers een excuus: een toeschouwer kan altijd nog zien wat er later toegevoegd is en men wil zo ontzettend graag laten zien hoe de schildering er ooit uit (kan!) hebben gezien. De esthetische behandeling van middeleeuwse muurschilderingen is een proces waarbij veel overleg tussen de verschillende restauratoren en een restauratiecommissie onontbeerlijk is. Belangrijke ingrediënten daarbij zijn: veel discussies, kritisch kijken, verschillende mogelijkheden uitproberen, voortdurend het totaal in ogenschouw nemen, je opnieuw dingen durven afvragen en op tijd stoppen. Over het algemeen kan gesteld worden dat in Nederland tratteggio voor oude muurschilderingen ongeacht de staat, het karakter van de lacunes en de schildertrant, als een soort vaststaande restauratiemethode

wordt toegepast. Sommige schilderijen zijn echter meer gebaat bij een integrale, dat wil zeggen, onzichtbare retoucheermethode.

4. Rutger Morelissen - Het Monumentale Wandschilderingen Project van het ICN

Rutger Morelissen vertelt over het project van het Instituut Collectie Nederland waarbij wordt gestreefd de bestaande muurschilderingen (en ook mozaïeken etc.) van kunstenaars uit de periode 1945- 1960 te inventariseren en tevens om bepaalde muurschilderingen te behouden. In deze periode (1945- 1960) dacht men na over de integratie van architectuur en beeldende kunst. Veel panden waarin de muurschilderingen zich bevinden, worden vandaag de dag gesloopt. Door het uithalen van de wanden met de schilderijen, blijft de schildering wel bewaard, maar gaat het samenspel tussen architectuur en beeldende kunst verloren. Hoe moet dit worden opgelost?